

Michaił Siergiejewicz GORBACZOW

(ur. 2 marca 1931)

1. Charakterystyka:

Polityk radziecki i rosyjski, od 1985 roku sekretarz generalny KC KPZR, pierwszy i zarazem jedyny prezydent Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, pełniący urząd od lutego 1990 do grudnia 1991 roku. Inicjator reform politycznych opartych na programie przebudowy (*pieriestrojka*) i jawności (*glasnost*), zmierzających do odnowy socjalizmu bez odchodzenia od jego podstawowych zasad. W rezultacie dało to impuls do złagodzenia cenzury i zmian w kierunku liberalizacji gospodarczej i politycznej. Nowy typ polityki zagranicznej Gorbaczowa przyczynił się do przeobrażeń w państwach Europy Środkowej oraz zjednoczenia Niemiec, a jemu samemu przyniósł większą popularność na Zachodzie niż we własnym kraju. Swoją program przedstawił w książce *Przebudowa i nowe myślenie dla naszego kraju i dla całego świata* (1987).

2. Idee:

a) przebudowa

„Przebudowa to nie przebłysk ani olśnienie, lecz uznanie obiektywnej potrzeby odnowy i przyspieszenia, które zrodziło się w najgłębszej świadomości naszego społeczeństwa. Sens przebudowy polega właśnie na tym, że łączy ona socjalizm z demokracją, teoretycznie i praktycznie w całej rozciągłości wskrzesza Leninowską koncepcję budownictwa socjalistycznego. Stąd jej głębia, jej prawdziwie rewolucyjny duch i wszechogarniający charakter”.

(M. Gorbaczow, *Przebudowa i nowe myślenie dla naszego kraju i dla całego świata*, tłum. A. Kurkus, J. Malczyk, Warszawa 1988, s. 41)

b) sprawiedliwość społeczna

„Na XXVII Zjeździe partii problem sprawiedliwości społecznej został postawiony w następujący sposób: w socjalizmie podstawą tej sprawiedliwości jest praca. Tylko praca decyduje o rzeczywistym miejscu człowieka w społeczeństwie, o jego statusie społecznym, a jeśli tak, to wyklucza to jakąkolwiek «urawniówkę».

Nastroje proegalitarystyczne wciąż jeszcze tu i ówdzie dają o sobie znać nawet dziś. Niektórzy obywatele pojęli wezwanie do egzekwowania sprawiedliwości społecznej jako wezwanie, aby «wszystkich zrównać». Jednakże – społeczeństwo stanowczo żąda, aby w życiu ściśle przestrzegać zasad socjalizmu. Inaczej mówiąc, przede wszystkim ważny jest dla nas wkład człowieka w sprawy k r a j u . Powinniśmy stosować zachęty dla wysoko wydajnej pracy w produkcji, dla talentów pisarza, uczonego, każdego uczciwego i pracowitego człowieka. W tej kwestii dążymy do całkowitej jasności: socjalizm to nie «urawniówka». Socjalizm nie może zapewnić warunków życia i spożycia zgodnie z zasadą: «Od każdego – według możliwości, każdemu – według potrzeb». Tak będzie w komunizmie. W socjalizmie kryterium podziału dóbr społecznych jest inne: «Od każdego – według możliwości, każdemu – według pracy». Nie ma wyzysku człowieka przez człowieka, nie ma podziału na bogaczy i biedaków, na milionerów i nędzarzy, wszystkie narody są równe, wszyscy ludzie mają zapewnioną pracę, wykształcenie średnie i wyższe jest bezpłatne, bezpłatna jest pomoc medyczna, zabezpieczony byt na starość. Tak wygląda sprawiedliwość społeczna w socjalizmie”.

(M. Gorbaczow, *Przebudowa i nowe myślenie dla naszego kraju i dla całego świata*, tłum. A. Kurkus, J. Malczyk, Warszawa 1988, s. 129-130)

c) gospodarka

„Plenum KC w 1987 roku [...] zatwierdziło *Główne kierunki radykalnej przebudowy systemu zarządzania gospodarką*. Jest to bodaj największy i najbardziej radykalny program przeobrażeń w systemie gospodarczym kraju od wprowadzenia przez Lenina nowej polityki ekonomicznej (NEP) w 1921 roku. Nowa reforma gospodarcza zakłada przeniesienie punktu ciężkości z administracyjnych na ekonomiczne metody zarządzania na wszystkich szczeblach, szeroką demokratyzację zarządzania, wszechstronną aktywizację czynnika ludzkiego. Podstawą reformy jest znaczne rozszerzenie granic samodzielności zjednoczeń i przedsiębiorstw, przestawienie ich całkowicie na własny rozrachunek gospodarczy i samofinansowanie, przyznanie kolektywom pracowniczym wszystkich niezbędnych po temu uprawnień. Będą one teraz ponosiły pełną odpowiedzialność za efektywne gospodarowanie i jego wyniki. Ustanowiono bezpośrednią zależność poziomu dochodów załogi od rezultatów jej pracy.

W związku z powyższym w interesie przedsiębiorstw zaplanowano zasadniczą przebudowę scentralizowanego zarządzania gospodarką. [...] Chcąc to urzeczywistnić, rozpoczęliśmy poważną, radykalną reformę planowania, sposobu kształtowania cen, mechanizmów finansowo-kredytowych, systemu materiałowo-technicznego zaopatrzenia produkcji, sterowania rozwojem naukowo-technicznym, pracą i sprawami socjalnymi. Celem reformy jest odejście w ciągu najbliższych dwóch-trzech lat od nadmiernie scentralizowanego, nakazowego systemu zarządzania i przejście na system demokratyczny, oparty na zasadach demokratycznego połączenia centralizmu z samorządnością. [...]

Opracowana przez nas i przedstawiona na czerwcowym plenum koncepcja reformy gospodarczej ma charakter, powiedziałbym, wszechogarniający i kompleksowy, głębokie, radykalne przemiany nie omijają ani jednego aspektu tego zagadnienia. Obejmuje ona przedstawienie się przedsiębiorstw na pełny rozrachunek gospodarczy; radykalną przebudowę centralnego kierowania gospodarką; zasadniczą zmianę planowania, reformę systemu kształtowania cen, mechanizmu finansowo-kredytowego, przebudowę powiązań gospodarczych z zagranicą; stworzenie nowych struktur organizacyjnych zarządzania, wszechstronny rozwój demokratycznych podstaw zarządzania oraz wprowadzenie na szeroką skalę elementów samorządności”.

(M. Gorbaczow, *Przebudowa i nowe myślenie dla naszego kraju i dla całego świata*, tłum. A. Kurkus, J. Malczyk, Warszawa 1988, s. 38-39, 106)

d) rewolucja

„Przebudowa jest procesem rewolucyjnym, ponieważ oznacza skok w rozwoju socjalizmu, w realizacji jego istotnych cech. [...] Rewolucja, tak jak ją rozumiemy, to tworzenie, ale zarazem oczywiście i burzenie. Po to jest rewolucja, żeby burzyć to, co się już przeżyło, co nosi znamiona zastoju, wszystko to, co przeszkadza szybkiemu postępowi. Bez burzenia nie można oczyścić terenu pod nową budowę. Dlatego również przebudowa oznacza zdecydowane, radykalne burzenie istniejących przeszkód w rozwoju społeczno-gospodarczym, przestarzałych sposobów zarządzania gospodarką, dogmatycznych stereotypów w myśleniu. [...]

Określając realizowane przez nas przedsięwzięcia jako rewolucyjne, mamy na uwadze ich głęboki, radykalny i bezkompromisowy charakter, to, że obejmują one całe społeczeństwo, od góry do dołu, od bazy, od stosunków własnościowych do nadbudowy, wszystkie sfery życia. Przy czym obejmują kompleksowo, całościowo. To nie upiększanie, usuwanie tych czy innych bolączek lub plam na naszym organizmie społecznym, lecz całkowite jego uzdrowienie i odnowa. [...]

Już pierwsze doświadczenia przebudowy jeszcze raz potwierdzają słowa Lenina, że rewolucja to wielka i najbardziej skuteczna szkoła politycznego wychowania i edukacji mas. Przebudowa to rewolucja – przy czym najbardziej pokojowa i demokratyczna”.

(M. Gorbaczow, *Przebudowa i nowe myślenie dla naszego kraju i dla całego świata*, tłum. A. Kurkus, J. Malczyk, Warszawa 1988, s. 62-63, 66, 92)

e) jawność

„Przebudowa rozpoczęła się z inicjatywy partii komunistycznej i odbywa się pod jej kierownictwem. Partia znalazła w sobie odwagę i siły, aby wypracować nową politykę, umiała stanąć na czele i rozwinąć proces odnowy społeczeństwa. Rozpoczęła przy tym od siebie, od samooczyszczania. [...] Oczyścić się muszą wszyscy, a kto nie potrafi – temu trzeba pomóc. Sprawą najważniejszą jest, aby wszystko robić zgodnie z sumieniem. [...] Trzeba mówić ludziom prawdę, nie bać się swojego narodu. Jawność to atrybut socjalizmu. [...]

Jawność, krytyka i samokrytyka – to nie kolejna kampania. Zostały one proklamowane i powinny się stać normą radzieckiego sposobu życia. Bez tego niemożliwe są żadne radykalne przeobrażenia. Bez jawności nie ma i nie może być nowoczesnego socjalizmu”.

(M. Gorbaczow, *Przebudowa i nowe myślenie dla naszego kraju i dla całego świata*, tłum. A. Kurkus, J. Malczyk, Warszawa 1988, s. 68, 100)

e) partia

„Inicjatorem, generatorem idei, organizatorem, przywódcą i, powiedziałbym, gwarantem przebudowy w interesie umocnienia socjalizmu, w interesie ludzi pracy jest KPZR. Na naszej partii spoczywa zaiste historyczna odpowiedzialność. [...] zadanie partii to przede wszystkim teoretyczna analiza procesów, dostrzeganie w odpowiednim czasie punktów krytycznych w pogłębianiu się sprzeczności, korygowanie strategii i taktyki, wypracowywanie polityki oraz określanie metod i form jej realizacji, dobór i rozmieszczanie kadr, organizacyjne i ideologiczne przygotowanie przebudowy. Tego wszystkiego nikt oprócz partii nie zrobi. [...] Tym większa odpowiedzialność spoczywa na KPZR jako na partii rządzącej. Dlatego właśnie za swoje najważniejsze zadanie uważamy dalsze rozwijanie demokracji wewnątrzpartyjnej, umacnianie zasad kolegialności w pracy, upowszechnianie jawności również w partii. Od ludzi wybranych na kierownicze stanowiska Komitet Centralny wymaga skromności, przyzwoitości, uczciwości, nietolerowania pochlebstw i lizusostwa. W partii nie może być ludzi, którzy nie podlegają krytyce, podobnie jak i ludzi nie mających prawa do krytyki”.

(M. Gorbaczow, *Przebudowa i nowe myślenie dla naszego kraju i dla całego świata*, tłum. A. Kurkus, J. Malczyk, Warszawa 1988, s. 160-162)

3. Interpretacja doktryny:

a) komunizm

Według Marka Bankowicza, Gorbaczow, ogłaszając programy przebudowy (*pieriestrojka*) i jawności (*glasnost*), starał się „zaszczepić systemowi komunistycznemu pewne elementy wolności politycznej i ekonomicznej racjonalności”, sam przeobrażając się z „komunisty państwowego” w „komunistę cokolwiek utopijnego”. Nadal jednak wierzył w to, że „komunizm jest najdoskonalszym ustrojem społecznym” i należy pogłębiać jego doskonałość¹. Polityczny upadek Gorbaczowa, w przekonaniu Bankowicza, wynikał z niezrozumienia faktu, że komunizm z isto-

¹ M. Bankowicz, *Demokraci i dyktatorzy. Przywódcy polityczni współczesnego świata*, Kraków 1993, s. 148.

ty swej jest niereformowalny. Jego zdaniem, „reformując sowiecki komunizm, Gorbaczow wyzwolił procesy, których już później nie umiał powstrzymać i które prowadziły wprost do jego demontażu. Gorbaczow chciał poszukiwać w komunizmie nowych jakości i dostosować go do wymogów współczesnego świata, a tymczasem okazał się jego likwidatorem”².

b) socjalizm demokratyczny

Roman Tokarczyk nazwał Gorbaczowa „grabarzem komunizmu”, który poprzez swój program przebudowy „skierował oficjalną myśl polityczną krajów byłego ZSRR ku socjalizmowi demokratycznemu”³, porzucając „mrzonki o komunizmie”⁴, zapoczątkował okres zasadniczych przemian, które miały wpływ na załamanie systemu państw socjalistycznych.

Pojęcia kluczowe:

- przebudowa,
- socjalizm demokratyczny,
- system gospodarczy,
- partia.

Małgorzata Kiwior-Filo

² *Ibidem*.

³ R. A. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Kraków 1999, s. 225.

⁴ *Ibidem*, s. 190.